

Можливі чинники дестабілізації етнополітичної сфери

Павло Єрмаков,

аспірант кафедри політології

філософського факультету

Київського національного університету

ім. Т. Шевченка

Автор визначає основні конфлітогенні чинники, спроможні за певних умов дестабілізувати етнополітичну ситуацію в Україні, взаємозв'язок між ними та співмірність за ступенем небезпеки.

Свого часу середньовічний буддійський монах Нітірен говорив, що коли бажаєш собі спокою, то молись за спокій тих, хто тебе оточує. Ця максима особливо актуальна для країн, що вирвалися з тенет тоталітаризму, але за ними потяглася ціла низка проблем, „приспаних” попереднім режимом. Серед них однією з найболючіших є проблема етнополітичних конфліктів.

Тривале ігнорування питань, пов'язаних з міжетнічними, міжнаціональними відносинами, придушення будь-яких проявів громадянської активності, заснованої на національно-етнічному ґрунті, насильницька культурно-мовна асиміляція тощо у своїй сув'язі стали причиною надзвичайного загострення етнополітичної ситуації в країнах посттоталітарного простору, розгортання та ескалації в них етнополітичних конфліктів.

У цьому контексті Україна залишається чи не єдиною державою серед колишніх республік СРСР, де етнополітичні конфлікти не набули реального прояву, а ситуація в етнополітичній сфері визначається як відносно стабільна. На думку українського дослідника В. Семка, це пов'язано, перш за все, з тим, що „процес набуття незалежності в Україні пройшов мирним, „оксамитовим” шляхом і не супроводжувався загостренням етнополітичної ситуації та збройними конфліктами на етнічному ґрунті... Іншим чинником етнополітичної стабільності в Україні стала достатньо зважена національна політика керівництва, яке не вдалось до „революційного” сценарію українізації, хоча й спричинило гостру критику з боку національно-орієнтованих політичних сил” [1, с. 59].

Павло Єрмаков

Подібний стан, втім, жодним чином не применшує актуальності проблеми етнополітичного конфлікту в Україні. І тому є певні причини.

По-перше, Україна – поліетнічна держава. По-друге, в Україні тривають трансформаційні перетворення, визначальною ознакою яких є докорінна зміна основ соціально-економічного та політичного буття суспільства, які супроводжуються дезінтеграційними, дестабілізаційними процесами, в тому числі й у етнополітичній сфері. По-третє, в українській науці етнополітична проблематика все ще лишається малодослідженою галуззю знання. Тим часом, важливість та актуальність цієї проблематики обумовлюється геополітичним становищем України, зокрема, сусідством з Росією з її „гарячими точками”, які безпосередньо чи опосередковано все ж можуть негативно позначитися на етнополітичній ситуації в нашій країні. Як зауважував американський дослідник Дж. Мейс, „етнополітична проблема в Україні – це не проблема кримськотатарського, німецького, грецького, єврейського та інших народів. Головна етнополітична проблема сьогоденної України – це проблема російська. Причому – підкреслимо – не російської меншини, яка, незважаючи на всілякі пропагандистські спекуляції, не відчуває в Україні ані найменших утисків і порушень своїх прав... Російська проблема в Україні – це проблема північного сусіда, проблема відносин з Росією як з державою, від якої постійно висувуються територіальні, політичні та інші претензії” [2, с. 90].

На виникнення етнополітичних конфліктів, як і будь-яких інших, впливають як об’єктивні, так і суб’єктивні чинники. Об’єктивні – це обставини, пов’язані переважно з умовами буття, до яких належить етнічна нерівність, неоднаковий доступ до ресурсів, освіти, представництва в державних органах влади тощо. Суб’єктивні чинники пов’язані з усвідомленням цих причин відповідними етнічними групами, які відчувають себе ущемленими в якомусь важливому для себе сенсі. За умови, коли незбіг інтересів не сприймається, не відчувається етнічними групами, то конфлікти не виникають. Коли ж більшість етносу усвідомлює своє нерівноправне становище у порівнянні з іншими етнічними групами, то відносини розгортаються за схемою конфлікту.

Конфлікт – це конкурентна ситуація, причиною якої може бути об’єктивна альтернатива, неприйнятна для однієї зі сторін, що викликає невдоволення і спонукає до дій стосовно зміни ситуації.

Етнічний ренесанс в Україні сприяє тому, що у кожного з етносів формується власний комплекс настановлень, потреб, інтересів, на підставі яких він сприймає та оцінює реальність. Якщо уявлення про певну ситуацію суперечать основним настановленням етнічної групи, то виникають непорозуміння щодо важливих проблем, внаслідок чого й розгортається конфліктна ситуація.

Одним з визначальних чинників певних зрушень в етнополітичній

сфері України, зокрема, етнічного ренесансу, стало набуття Україною статусу незалежної держави. Вже у перші роки незалежності як серед широкої громадськості, так і в наукових колах переважала думка, що здобуття державного суверенітету – це результат багатовікової боротьби українського народу за право мати власну державу, створення політичної нації тощо. Втім поглиблений аналіз реальних соціально-економічних, політичних процесів та їх попередніх результатів в сучасній Україні примушує зробити певні корективи щодо цього положення. Багато дослідників почали говорити про те, що „українська незалежна держава не виникла як безпосередній наслідок масового руху за демократію та незалежність, вона стала наслідком компромісу між відносно слабким національно-демократичним рухом та комуністичною номенклатурою. Цей компроміс відбиває стан масової політичної свідомості, яка не зазнала відповідних перетворень, аби стати надійною основою утвердження демократії і незалежності” [3, с. 63 - 64].

Подібної думки дотримується, зокрема, Ю. Павленко, який зазначає, що „на зміну одній політичній демагогії прийшла інша – і не більше. А соціально-політична система розвивається сама собою: через приватизацію державної власності, яка здійснювалася плутократичними угрупованнями, що вийшли з надр старої номенклатури, і котрі вуалюють свої реальні дії розмовами про створення національної держави” [4, с. 599]. Згубність такої ситуації полягає не лише в тому, що це істотно уповільнює трансформаційні процеси, поглиблюючи системну кризу в країні, але й містить реальну загрозу для відносної стабільності етнополітичних відносин. До певної міри це пояснюється все ще неподоланим ототожненням у масовій свідомості поняття „демократія” з чимось суто „українським”, а відтак „націоналістичним”, „екстремістським”. На цій обставині, зокрема, наголошує М. Рябчук. Він зазначає, що „по суті, українська номенклатура... ототожнила в очах обивателя „демократію” - зі змовою „галицькою”, „западенською”...” [5, с. 41], застосувавши тим самим випробуваний на практиці інструмент тоталітарної влади – створення „образу внутрішнього ворога”, провідною метою використання якого були маніпуляція суспільною свідомістю та досягнення корисливих цілей.

Тож ототожнення процесів демократизації з національно-визвольними процесами є одним з конфліктогенних чинників дестабілізації сфери етнополітичних відносин. Підтвердженням цієї думки стали, зокрема, події, що розгорталися під час останніх президентських виборів, а саме спроби створення в межах кількох областей України Південно-Східної автономної республіки.

У науковій літературі серед причин етнополітичних конфліктів виокремлюються й причини етноісторичні. Під ними розуміють „історичні події негативного характеру для однієї або всіх контактуючих спільнот.

Павло Єрмаков

Це можуть бути колишні війни між ними, загарбання чи включення якоїсь етнічної спільноти до складу іншої, тривале поневолення однієї спільноти іншою; акти минулого етноциду чи лінгвоциду тощо” [6, с. 504].

Традиційно найбільш потенційно небезпечним українським регіоном в контексті загострення етнополітичної напруги з переростанням її в етнополітичний конфлікт є Крим. Тенденція до ускладнення і загострення міжетнічних відносин в Криму в контексті етноісторичних причин обумовлюється, з одного боку, насильницькою депортацією кримських татар та їх поверненням на історичну батьківщину, що стало можливим з крахом тоталітарної системи та набуттям Україною незалежності, а з іншого боку – постійним втручанням Москви у внутрішні справи нашої країни. При цьому слід наголосити, що гасла, під якими здійснюється таке втручання, постійно змінюються, набуваючи все більшої радикальності. Так, якщо в перші роки незалежності України втручання Москви у внутрішньоукраїнські справи відбувалося переважно під гаслом „захисту російськомовного населення”, то останнім часом спостерігається тенденція до зазіхання на територіальну цілісність України. Ще одним, втім, не менш вагомим фактором нестабільності етнополітичної ситуації в Криму, є невирішення проблемних питань кримськотатарського народу на загальнодержавному рівні. „Не витримавши безпорадності центрального уряду у вирішенні їхніх проблем, - застерігає Дж. Мейс, - (кримські татари – авт.) взагалі можуть обрати шлях радикальних методів боротьби за свої права” [2, с. 94].

Інший аспект, здатний суттєво дестабілізувати етнополітичну ситуацію в Україні аж до виникнення та ескалації етнополітичних конфліктів, обумовлюється новітніми тенденціями у російській політиці та культурі, а саме творення нового державницького світогляду (ідеології). Наголос на цій обставині пов’язаний з тим, що теоретико-ідеологічному рівню, у порівнянні з повсякденно-психологічним, притаманні більша завершеність, системність окреслення інтересів. „Інтереси, що мають теоретико-ідеологічне вираження, - зазначає Г. Перепелиця, - становлять ядро конфліктної свідомості і формулюються ідеологами. Ідеологічно виражені інтереси набувають властивості проникати і сприйматися у свідомості широких соціальних прошарків апріорі. Чим більше розвинута уніфікація ідеології, тим більш імовірно, що соціальні прошарки почнуть усвідомлювати свої колективні інтереси і повинні будуть спільно вступити у відкритий конфлікт” [7, с. 30].

У цьому контексті особливе занепокоєння викликають твердження одного з найпомітніших ідеологів сучасної Росії А. Дугіна, з ім’ям якого пов’язана така ідеологічна течія, як „новоєвразійство”. Увага до „ідей” А. Дугіна обумовлюється тим, що, по-перше, він у книзі „Основи геополітики” виклав свою концепцію етнополітичних відносин України та Росії; по-друге, незважаючи на те, що в ній чітко простежуються імперсько-

шовіністичні настрої автора, ця книга „стала фактично політичною програмою і знайшла багатьох читачів в академічних та політичних колах Росії і за кордоном” [8, с. 38].

Незалежність України А. Дугін тлумачить винятково в термінах „українська проблема”, що несе загрозу не лише для Росії, але й для всієї Євразії. Він, зокрема, пише: „Суверенітет України являє собою настільки негативне для російської геополітики явище, що фактично може легко спровокувати збройний конфлікт” [8, с. 39]. З метою подолання такої „небезпеки” А. Дугін формулює пропозиції щодо вирішення „української проблеми”, наголошуючи на тому, що культурно-мовна або економічна автономія України має бути обмежена, вона повинна стати винятково адміністративним сектором російської централізованої держави. Не залишилось поза увагою А. Дугіна й питання щодо етнополітичної сутності України. На його переконання, Україна позбавлена будь-якого геополітичного сенсу, оскільки „у неї нема ані особливої культурної ідеї універсального значення, ані географічної унікальності, ані етнічної винятковості” [8, с. 39]. В цьому контексті варто пригадати слова одного з теоретиків євразійської цивілізаційної ідентифікації В. Трубецького. В. Трубецький зауважував: „...стара великоруська, московська культура за Петра вмерла; та культура, яка з часів Петра живе і розвивається в Росії, є органічним та безпосереднім продовженням не московської, а київської української культури... На рубежі XVII - XVIII століть відбулася українізація великоруської духовної культури” [4, с. 351].

Акцентуючи увагу на тому, що Україна – це російська територія, А. Дугін зазначає, що „подальше існування унітарної України неприпустиме”, українська територія має бути поділена на „кілька „поясів”, які відповідають низці геополітичних та етнокультурних реальностей” [8, с. 39].

Природно, подібні висловлювання вносять лише деструктивність в етнополітичну ситуацію України з огляду на те, що такі ідеї відкрито чи приховано та все ж підтримуються певними українськими політичними силами.

Занепокоєння у зв'язку з такою позицією пов'язане, з одного боку, з тим, що Україна існує в щільному інформаційно-культурному просторі Росії, а з іншого – з тим, що російська етнічна група є високостатусним етносом в Україні. „Серед етнічних меншин, - зазначає С. Місержі, - виокремлюється одна, культура якої практично на рівних конкурує з українською культурою, а саме російська меншина. Тобто, ми маємо в Україні не один високостатусний етнос – титульний, а два – український і російський, причому високий статус другого є не офіційним, але фактичним” [9, с. 58]. По суті, в Україні триває конкуренція винятково між двома етносами (українським і російським), що сприяє їх політизації. Відтак точиться боротьба між етнічними спільнотами за розподіл та

перерозподіл влади, за збереження або поліпшення свого статусу, за створення найбільш сприятливих умов для свого існування та самореалізації, за те, щоб бути не тільки об'єктом, але й суб'єктом політики.

Особливість такої конкуренції, за С. Місержі, полягає в тому, що „український етнос та російська етнопгрупа фактично конкурують за те, щоб залучити на свій бік представників інших, низькостатусних етнічних груп” [9, с. 59]. Іншими словами, конкуренція між двома цими етносами пов'язана з боротьбою за „споживача” відповідно української чи російської культури, обумовлюючи добровільно-примусову асиміляцію. Адже брак чи недостатня кількість навчальних і виховних закладів, засобів масової інформації на мовах низькостатусних етнічних груп змушує останніх асимілюватися. Такий стан, очевидно, не сприяє стабілізації етнополітичної ситуації, зважаючи на те, що на території України живе більше ста етнічних груп, а також на те, що в країні триває етнічний ренесанс – „процес відродження етнічних почуттів, накопичення етнічного знання, посилення індивідуальної та етнічної самосвідомості та зростання етнічної солідарності” [6, с. 497], обумовлений процесами етнополітичної глобалізації та модернізації, а також нерівноправним становищем етнонаціональних спільнот. А коли не існує ґрунтовної, виваженої етнонаціональної політики, то такі процеси несуть реальну загрозу стабільності етнополітичної ситуації, сприяють виникненню етнополітичної напруги з подальшою трансформацією її в етнополітичний конфлікт.

Ієрархія серед національних меншин, яка має місце в Україні, характерна для переважної більшості поліетнічних держав. Втім, як стверджує С. Місержі, в сучасній Україні етнічна стратифікація суспільства на титульний етнос та національні меншини не віддзеркалює ієрархії етнічних статусів, котра спостерігається в інших країнах. У нас етнічна стратифікація гіпертрофована. Очевидно, це становить потенційну небезпеку для стабільності етнополітичної ситуації, адже ієрархія як така вже містить в собі потенціал конфлікту. Ігнорування цієї реальності належить до переліку основних причин „неправильних управлінських рішень, які ускладнюють процес громадянської та політичної ідентифікації серед інших етнічних меншин, які не мають такого високого статусу, як російська меншина” [9, с. 58].

Світовий досвід свідчить, що відмова від будь-яких форм дискримінації, у тому числі й у сфері етнополітичних відносин, сприяє стабільності не лише етнополітичної сфери, але й політичній та соціальній стабільності держави в цілому. Втім, однією з умов такої стабільності є віднайдення об'єднаної ідеї для всіх громадян країни. „Аби досягти згоди (консенсусу) щодо засад громадянської єдності, - зауважує український дослідник В. Лісовий, - необхідна, очевидно, добра воля громадян:

засадничим принципом має бути симетричність поступок у взаєминах українців з національними меншинами. Йдеться про цілком щире і сумлінне зважування ціни тієї жертви, на яку кожна із сторін згідна піти (аби забезпечити прийняття надійної основи для громадянського єднання)” [З, с. 70].

На жаль, на сучасному етапі українського державотворення все ще тривають дискусії та пошуки такої „об’єднавчої ідеї”, що значно сповільнює процес консолідації українського народу.

Література:

1. **Семко В.** Росіяни України як політичний фактор: сутність та складові // Національний інтерес. – 2005. – № 2. – С. 58 – 63.
2. **Мейс Дж.** Геополітичні імплікації етнополітики // Політична думка. – 1995. – № 1. – С. 87 – 96.
3. **Лісовий В.** Стан масової політичної свідомості та завдання політичної освіти / До новітнього українського світогляду і стратегії. З нагоди роковин А. Камінського – політика і вченого (нариси) / Під ред. В. Сікори. – К.: Економіка і право, 2002. – С. 61 – 72.
4. Цивилизационные модели современности и их исторические корни. – К.: Наукова думка, 2002. – 629 с.
5. **Рябчук М.** Демократія та „партія влади” в Україні // Політична думка. – 1994. – № 3. – С. 37 – 43.
6. Політологія: Підручн. для вищ. навч. закладів / За заг. ред. канд. філос. наук Ю. І. Кулагіна, д-ра іст. наук, проф. В. І. Полуріза. – К.: Альтерпрес, 2002. – 612 с.
7. **Перепелиця Г. М.** Генезис конфліктів на посткомуністичному просторі Європи. – К.: Стилос - ПЦ „Фоліант”, 2003. – 256 с.
8. **Семко В.** Україна в контексті формування нової державної ідеології Росії // Національний інтерес. – 2005. – № 3. – С. 36 – 41.
9. **Мисержи С.** Низкостатусные нацменьшинства как союзники титульного этноса в строительстве украинского государства // Національний інтерес. – 2005. – № 4. – С. 57 – 63.